

ENRICO MARTINA

RicUARTS e inlusions

Conte lungje

RIBIS

PREMI S. SIMON 1995

ENRICO MARTINA

RicUARTS e inlusions

Conte lungje

RIBIS

PREMI S. SIMON 1995
bandît da l'Aministrazion Comunâl di Codroip.

Buenos Aires, ai 10 Maj 1983

Cjâr Juan,

al é lí il mâl che mi torture. Al torne-fûr ogni dí a stiletadis simpri plúi fassis. Diaul malandret che mi rosee par dentri. Ma 'o sai ch' al mancje pôc aromài, al sarà ca di mês o di dîs. Nissun nol ûl dîmi nuje. I miedis no si compromètin, e vualtris nancje. Us viôt a patî, us sint a tirâ-fûr scusis pe mê stracherie: «No sta' a bassilâ, 'e jé l' etât», mi disês. 'O ridin parie. Ma no s' inacuarçeo che ridi mi fâs ancjemò plúi mâl? I palmons intosseâts dal fump di miârs di spagnolets no tégnin altri. Chel demoni mi pare ancjemò plúi in sot lis sôs sgrifis tal stomi. 'O capís, nol é biel cjalâ in muse une realtât come cheste, al é simpri masse difícil ricognossi la piârdite di une persone che tu j âs ulût ben par agn e agn; 'o sai ben che confessâlu al po causionâ ancjemò plúi dolôr. Ma no si rindeiso cont che ogni dí jo 'o pues cjalâmi tal spieli? Daspò des anàlisis 'o vês sbassât il cjâf: nissune sperance, nissune cure.

Ti viôt malcujet, Juan. Tu sês simpri stât sustôs, ma orepresint tu lu sês simpri di plúi. 'O vares voe di capîti miôr parcech' 'o soi sigûr che nol é tart, 'o vares voe di fâ “chel viaç” cu la cussience nete: mi fâsin pinsirâ lis tôs vogladis di sotcoç. No jé dome la preocupassion pal lâ-indenant dal mâl; no, tú tu sês a pont di dîmi alc e no tu sâs in ce maniere dîlu par pôre di dâmi un displasê. Ti capís. Quanche tu sarâs rivât tal païs e tu varâs let chestis rîis, mândimi une lètare e júdimi a capî, a capîti, prin ch' al sedi masse tart pardabon.

'O ài pôre di vèti dât masse pôc, di no vèti sclarît dut. Timp indaûr tu quistionavis pal fat ch' 'o soi scjampât dal païs cence lotâ fin insomp pes mês ideis.

Di chestis robis no vin mai fevelât, no vin mai sclaride la mê posission. E tú tu tasevis par sotanance.

Jo, fòrsit, 'o spietavi il moment bon. Cumò chel moment al é rivât.

Tú no tu puedis vê provât ce ch' 'o ài provât jo. Jo 'o viodevi gno pari ingrampât ta chel blec di tiare pustote, là sú adalt, spiardût framieç des monts di granite: lúi, paron Toni, incjastrât in te scusse dure di tradissions milenariis che tu puedis pandi cun tune peraule: rassegnassion. Mai une volte che in vite sô al vedi vût un rêful cuintri de malessorte e, quanche le veve, la rabie, 'e jere une rabie ch' 'e mostrave dispossence. A lúi no j sares mai vignût tal cjâf di lâ-víe di là.

In chê volte ancje jo, come té, 'o cjalavi gno pari cun asse: cul rancûr di un fî ch' al ores viodi almàncul une cercje di lote o, magari, une ponte di riviel, il cirî di cjatâ une solussion pussíbil.

Al incontrari, al jere dome tasê, rispuestis rabiôsis ogni volte ch' 'o cirivi di fâlu resonâ. Nol scjampave la discussion, al acetave la polèmiche, ma nol acetave par nuje la plúi píçule peraule su la pussibilitât di partî e bandonâ chel puest. No j plaseve nancje l' idee di viodi a partî i siei fîs lontan di là. Nome a mutivâj cheste pussibilitât, al gloteve cidin e rassegnât.

Dome jo 'o rivavi a tignî bot cun lúi o ancje a fâj dí quatri peraulis in ríe. Sí, Juan, tu j semeis, simpri cussí seriôs e conturbât. Jo e té, però, 'o vin simpri fevelât pôc, ancje parceche tu tiris a sberlâ e chest no mi smeche.

Sí, ancje jo 'o vosavi, 'e jé vere, ma in chê volte 'e jere Maríe ch' 'e dave-sú:

- No steit a barufâ! -

E alore 'o sbassàvin la vôs.

Maríe 'e jé sfolade in tun paîs disot e no ài plúi savût nuje di jê. E pò Taresine: 'o sai dome ch' 'e jé lade a stâ a Gnove York e che si é maridade cun tun merecan. E Lussie, co a' son rivâts i todescs 'e jé lade su pe mont cúi patigjans. No sin mai lâts intindûts jo e jê, mæssime in pulítiche. E, par últin, Jàcun, chel bon di Jàcun. Lúi, ch' al jere bon di dâj il pan a un qualsisséi biât diaul cjatât par strade e fâ di màncul dal so toc, al é là víe, di qualchi bande, in Russie. Jo 'o soi partît pôc prin de uere. No mi àn cirût, e no mi

varèssin cjatât. Salacor un altri at di viltât. No tu mi âs mai dit nuje, ma jo ti lejevi tai vôi: tu mi âs simpri tignût par un spaurôs.

No, no sares mai rivât a restâ là sù, a crevâmi la schene dibant, vignint vieli di maleman e viodint l' inutilitât dai miei sfuarçs.

Dome paron Toni al podeve vê chê fuarce, lúi al jere un visionari, al crodeve ch' al bastas cressi i sfuarçs e comprâ màchignis par vê di plúi di chê tiare malandrete, passude di clas di ríul. Al fruçà ducj i bêçs in màchignis ma nol rivà a nuje d' istes. 'O vèvin di vendi e gambiâ di ativitât, ma lúi nol scoltave. Si stave lí, a sperâ che alc al mudas. «Achí Díu nus à metûts e achí 'o vin di restâ», ve' mo la sô dètule.

Mi à legatât i cjamps e la cjase, al jere cunvint che jo 'o sares rivât miôr che no i miei fradis. 'E jé stade la sô últime disfide. Cànçar tai palmons. 'O vares ulût stâj dongje ma no sares mai rivât in timp.

Tantetant, 'o jèrin une famee unide ancje in grazie sô. A gustâ o a cene mi capitave dispes di sintî une sorte di fîl che mi leave a lúi e a chei altris di famee: alc che no si po esplicâ, che si scugne provâ dibessôl.

Sí, Juan, a' son robis che tu cognossis, 'o speravi che tu rivassis a capî qualche tes ài contadis. 'O speravi che tu rivassis ancje a capîmi, che tu imparassis la nestre storie contade ta chê lenghe che tu ti sês refudât di fevelâ parceche tu le stazavis tanche la lenghe di un passât dome gno.

Ti ài descrit cemût ch' 'e jere la mê cjase: il grant curtil, là che nô fruts 'o zujàvin di platâ-si, jo e i miei fradis, la puarte di jentrade, la cusine cu la grande taule di rôl, il fogolâr cu lis bancjis ator, la mê sente dongje dal fûc e lontan di Jàcun ch' al usave dâmi pidadis sot de taule. Ma a' jèrin lis sôs gjambis a saltâ-fûr lis plúi macoladis. Nestre mari 'e capive dut qualche nus sintive rugnâ pai rips e nus viodeve sledrosâ i vôi.

Al jere un spetàcul viódinus lâ pai prâts insièmit, un daûr di chel altri, cú imprescj in spale e il pas sigûr.

- I biei fîs di paron Toni - 'e diseve la int.

Par un grun di timp no ài dit un cit cun gno pari, ma pò, dibot, 'o ài cjatât il cûr. 'O vevi une sbisie stranie, une voe di scombati, di lâ-vîe. Mi sintivi scjafojâ e simpri plûi dispes mi vignive un grop te gôse quanch' 'o pensavi al gno avignî.

Quanch' 'o lèvin a viodi il marcjât grant tal paîs disot dal nestri, la dí de Sense, la rimpinade - 'o vèvin di scjavalgjâ une montisele - le fasèvin simpri in trop, jo e Jàcun daûr par tignî amens lis sûrs o par judâlis s' al ves coventât. La mame 'e puartave il gei cu la robe di mangjâ. Rivâts insomp de rive-jú, 'o viodevi pardut int foreste, une fulugne di int foreste. Ogni volte, cjalanju, mi sintivi a 'siminâ tal stomi pensant che lôr a' sarèssin tornâts a cjase, jú te planure, cul cîl-dal-mont denant e la pussibilitât di cjalâ ator pardut e, magari, insumiâ il doman. Jo 'o podevi viodi dome montagnis e no rivavi nancje a insumiâmi. Mi convincevi ogni an di plûi ch' 'o scugnivi lâ-vîe.

'O soi partît di gnot, un amí mi à menât-jú a la stassion. Scûr tanche in bocje. 'O crodevi che nissun saves, invèssit a spietâmi sul liston de ferade al jere pròpit paron Toni:

- Mandi - dissal. - Puàrtiti ben, tú tu puedis rivâ. No sta' a fâti meti i pîs sul cjâf... di nissun! Tô mari ti salude e ancje i tiei fradis. - E pò 'o ài sintût la sivilade dal tren e mi soi voltât. Al ven simpri un moment, te vite, dulà che no tu viodis plûi chei che un moment prin ti stàvin di face. Al fo lúi a dismóvimi dal gno inçussiment:

- Va', no sta' a piardi il tren! - Lu ài viodût a sfantâ-si daûr dal fump dal vapôr, intant che i lusôrs de stassion ju gloteve la gnot. Dodis oris di viaç e 'o sares rivât a Gjenue par imbarcjâmi. No mi sares mai figurade une partince tâl: mai plûi e mai altri 'o vares immaginât la presince di paron Toni. Une presince che mi à dât une grande fuarce.

In dut câs, daspò partît, i miei ricuarts a' àn scomençât a meti-si in rîe un daûr di chel altri. 'O vares vût gust di vê cun mé 'Sef Mat.

Nol jere il mat dal paîs, no. Al jere un frutat come mé, dome che lúi al veve une pôre mostre di murî. Alore, par slontanâ chel cjalcjut, al faseve strambetâts come, par un esempi, quanch' al

crevave une fuee di un àrbul e, intant che le talpassave, al sberlave a dute vôs:

- Nol sarà purnò to pari àrbul, ch' al vivarà plúi di mé, a podê gjoldi ancjemò di plúi! E alore jo ti copi té! -

No, in chei momets no mi plaseve, ma 'o rivavi a capîlu. Altris voltis al semeave un gjat: quanche si tratave di lâ a robâ cjariesis súi lens, si rimpinave-sú e al tornave-jú cu la velocitât dople di un altri. Al bastave dome cjalâ l' àrbul e lúi al jere bielzà lâ e tornât in tun lamp cun tune grampe di cjariesis o une sachetade di emui.

Al viveve in tune sorte di caboite cúi paris e une schirie di fradis e sûrs. Al jere il primarûl. Al vignive simpri cun mé, 'o lèvin a cirî besteútis di bosc e a pescjâ tal ríul. Al jere stât lúi a insegnâmi a fâ la fionde e a doprâle. Cúi sa mai parcè che mi faseve simpri chês domandis sore la muart: fòrsit parcech' 'o vevi za d' in chê volte une ande di mestri studiât, come ch' al diseve lúi. Par dí la veretât jo de muart no savevi nuje, ma pròpit nuje. 'O savevi dome che murî al oleve dí no jessi plúi ta chest mont cun chei altris. 'Sef mi domandave ancje se si podeve parangonâ la muart al partû. Al incontrari di mé, nol veve nissune voe di lâ-víe, lúi al oleve restâ. Al diseve, simpri plúi persuadût, che nol sares mai muart lontan dal paîs.

Scoltanlu, mi vignívin sgrisui di scatûr pensant a la mê idee di partî, ancje se no vares mai confessât chê pôre a 'Sef: confessâje al sares stât pardabon tanche murî. Lúi, tal so jessi, al fuive la sô pôre cul saltâ-jú dai arbui, cul nadâ tal ríul, glaçât ancje d' istât, cul vignî-jú de mont di buride, o ancje balinant pal bosc di gnot. Cundut chest il pinsîr de muart lu travanave. Di gnot, come cjapât di cúi sa ce instinct, al leve a taponâ-si tal bosc e al lassave i siei tal marum plúi neri pròpit quanche la sô pôre 'e jere plúi fuerte. Ni lis pachis dal pari, ni lis prejeris di sô mari a' rivàvin a fâj mudâ idee. Mâncul che mai a' rivàvin-adore lis mês flapis protestis.

Lúi al tornave a dí che chel so scjampâ tal bosc j coventave par cjapâ cûr. Ancje pre' Pieri al tratave di bonâlu disint che i siei

pecjâts no valèvin nancje l' anticjâmare dal purgatori e ch' al stes cujet, alore, benedet frut.

Pre' Pieri al jere vieli, dongje de pension: simpri disponíbil cun ducj, simpri inclinât ancje a bevi un bon taj in companíe o a fâ une partide di cjartis, pipant un toscan scrocât a un dai zujadôrs. Tal confessionâl, qualsisséi ch' al fos il pecjât nissun rivave a scjampâ i siei trê Pater-Ave-Gloria di dî-sú un daûr di chel altri come penitince. Nancje 'Sef nol rivave a saltâ chê règule, che lúi si contentave di distrigâ in premure tal scûr di un altâr laterâl de glesie dal paîs. Lúi al sperave di salvâ-si l' ànime in chê maniere.

Par dut il viaç in tren il ricuart dal gno amí mi fasè companíe. Quanch' 'o soi rivât a Gjenua al cricave dí e la criure de matinade mi sgrifignave la piel ancje se mi jeri vistût ben pesant. Il bastiment, tal viódilu, mi semeave inmens: al vongolave su l' aghe e mi dave une sensassion tanche di gjatat ch' al spiete la surís, sigûr ch' 'e rive.

In chel moment mi é tornade tal cjâf la discussion cun 'Sef e pre' Pieri dôs o trê seris prin. 'E jere une sere d' istât, une di chês che no si à mai voe di lâ a durmî. 'O jèrin denant di cjase mê, sot de piàrgule. Si cjacarave cussí, dal plúi e dal màncul, ma pò il discors al colà su la mê partince: dome lôr a' savèvin. Pre' Pieri al tratave di convíncimi a restâ, intant che 'Sef al tornave a dî-sú la sô latanie dai nûmars:

- I nûmars sí, no gambíin mai. Ancje qualche si zóntin cun altris nûmars, tu rivarâs simpri a capîju. Impen lis lètaris tra di lôr a' fòrmin peraulis e lis peraulis frasis e lis frasis puisíis. Ce puedio capî jo di une puisíe? Ce zovie une puisíe? I nûmars ti siarviran di brucje simpri e, dal moment ch' a' son simpri compagns tal lôr ripeti-si, a' son la vite. La muart 'e jé il discomponi-si des lètaris, il moviment come chel che tu cjatis tal simitieri, il 'siminâ dai viârs o il movi-si des moscjis intor de cjâr. -

E pò si é voltât cuintri di mé cun rabie, mi visi ancjemò la sô muse infogade:

- E tú tu âs voe di lâ lontan, vie dal paîs! Tu ses tú il mat, no jo! Jo, quanch' 'o soi tal bosc, mi siari-dentri in tun sac, mi cuviarç di fueis e mi met a cjalâ ce ch' al sucêt parsore di mé. Là sú 'o pues viodi il Cjâr Mat, il Cjâr Píçul, e 'o pues impensâmi di jessi di qualunche bande cence móvimi di cà. -

Pre' Pieri al cirì di dâj une suage un alc filosofiche a chel discors un tant strambalât:

- Al ûl dîti che l' inmobilitat 'e conserve lis formis dal vivi: il vivi, chel vêr, chel che tu puedis viodi chi intor. -

E 'Sef, ch' al oleve sclarî di bessôl, fòrsit par pôre di jessi lassât di bande:

- La gnot 'e jé ferme - dissal. - Scolte, cumò. Síntistu i crots, i grîs, l' àjar? Síntistu? Quanche lis oris si movaran, lôr no saran plúi e tú tu sintarâs i sunsûrs dal dí: i crots, i grîs e l' àjar a' saran muarts. -

E jo 'o vevi pardabon l' impression che dut al stes fer, intant che plúi alts dal ordenari mi parèvin il craçolâ dai crots tal sfuei, il bugâ dal àjar e lis griadis. Ancjemò plúi fuerte 'e jere la sensassion di inmobilitât tal moment ch' 'o cjalavi il Cjâr Mat e chel Píçul e dut il firmament.

Come ch' al ves pressintût il gno estri, al seguità:

- A mí no mi covèntin bússulis par viodi il firmament o par móvimi tal bosc, parceche par cjatâ la strade o maraveâ-si de nature si à di stâ fers. Móvisi al ûl dî cunsumâ il timp e jo no ài voe di cunsumâlu. Dentri dal bosc dut al é fer. Là jo 'o soi cujet e pacjífic parceche la muart no sa di vivi e no ven a tocjâmi. Jo no pues cunsumâ il timp, no ài voe di murî. -

Al veve reson lúi: tal bosc al saltave súi arbui tanche un gjat, al vignive-jú de mont tanche un cjavrûl, al coreve tanche un cerf. A viódilu a cori, tu varessis dit ch' al jere fer.

Al veve voe di cjacarâ, cussí al lé-indenant:

- No tu coris il riscj di murî prin da l' ore, se tu stâs fer, no ti parie?
-

Al veve bisugne di movi chês mans grandonis ch' a' podèvin rompi un ramaç cun tun colp:

- E pò cjàlilu, chest païs, cjàlilu ben prin di decidi di partî. Cognòssilu, va' -jù tal Prât di Jàcun, va' fintrimài al ríul, cjàliti ator, là tu podarâs cjatâ la cujete che tu ciris. Va' plúi in sú, jenfri lis cjasis plúi adalt, va' cîr la risultive, lí l' aghe 'e jé buine come di nissune altre bande. Tú tu ju cognossis ben chei puescj, 'o sin lâts a tirâ cu la fionde. Nase l' àjar, no tu sintis odôr di porcaríe come in te citât. Achí a' végnin di lontan a passâ lis vendemis, parceche a' dísin che l' àjar al é plúi bon. -

Sí, il païs: un splaç vert parsore di une culine cun tun trop di cjasis e une glesie. Disot, il ríul traviarsât di un pícul point di len ch' al dave su la cumugne, câs únic lenti ator stant che il municipi pal plúi al stave tal abitât dongje de glesie.

Tu viodevis dispes vacjis ca e là. Ma ancje gjâi, gjalinis, cjavris che si piardèvin tal bosc, cussí che i parons a' vèvin il lôr cefâ par cjatâlis. Ta chei câs si podeve viodi la figure tracagnote di 'Sef ch' al carabetave su pal troi. Al bastave nome fâj di mot o dâj une calumade par viódilu a partí e tornâ dibot cu lis bestiis, e pò magari a' jèrin bogn ancje di ringraciâlu.

Tal païs a' jerin quatri ostaríis e jo e 'Sef des voltis 'o girandolàvin jenfri i taulins di une o di chê altre, pò, plens di siun e stracs di chê naine, 'o lèvin a cjase. A paron Toni no j leve-jú, ma al lassave cori. Par díle vere, jo mi stufavi, intant che 'Sef al pareve imberlît des cjartis. In fons simpri di nûmars si tratave:

- Da l' as di spadis tu puedis fidâti - al diseve. - Al é simpri un nûmar e lis cjartis a' àn il lor nûmar, si ripètin!

In chê sere 'o fevelàvin ancje dal ripeti-si dai ats. Une tabajade che mi torne dispes tal cjâf:

- Scóltimi! - al marcave 'Sef. - Achí tu puedis contâ lis personis, tu ju cognossis un par un, tu sâs che no ti fasaran mai dal mâl. Là jú, te citât, sestu sigûr che chê int foreste no decidi di un moment a chel altri di plantâti un curtís te schene par robâti chei quatri carantans che tu âs te sachete? Tú là no tu cognossis nissun e in ogni moment la situassion 'e po gambiâ. Pense ben. Achí lis robis si ripètin ma almàncul tu sâs ce che ti po vignî: il trê di maj al é

come il quatri di maj, ch' al é compagn dal doi di maj. In chei dîs Catine quanch' al cjant il gjâl 'e va a aurî aghe tal ríul, 'es sîs Meni al mene a passon i nemâi, in chei dîs tú tu sâs che tu varâs di lâ a vòre tai cjamps cúi tiei di cjase. Tú tu sâs ch' 'e jé par rivâ viarte nome a cjalâ i butui di un àrbul. Tu sâs che ducj chei ats a' végnin e tu sês content parceche la dí daspò a' tornaran a vignî e tú tu savarâs ce fâ. -

Al jere brâf a cjacarâ lúi, ma jo, chê sere, no rivavi a imagjinâmi la mê vite lí. Intant al leve-indenant:

- Cjale lis ostaríis. Achí tu jentris e tu sês jenfri amîs, tu sâs cun cúi che tu le trischis. Tu puedis incjocâti beât e pacjífic e nissun ti dîs nuje. -

'E jere di memoreâ la grande cjoche ch'al veve cjavât l' an prin: al jere lâ-ator pal bosc par oris e oris cjantant a gole viarte e ducj si vèvin fastiliâts. Lúi al jere tornât a cjase cul soreli ben alt tal cîl cence dî une peraule. Ancje altris a' vèvin chê passion mate pal vin. Ungrun di bêçs fruçâts tal bevi. Fòrsit par parâ-víe la smare, par copâ la sensassion di pôre dal avignî che ju cjavave in ciarts dîs de setemane.

La vòs di 'Sef mi tornave sul tren come che mi torne cumò:

- Tú no tu uelis capî che achí tu stâs sigûr parceche tu sâs che a misdí tu âs il puint, a tramontan lis monts, a jevât il ríul e a bonât... no sai ce ch' al é e no mi interesse di savêlu! -

Al veve lassât-fûr, o nol oleve dîlu, che a soreli bonât al jere chel altri mont. E jo no podevi fâ di màncul di dî tal gno cuel: «E tú tu vivis culí, cjâr il gno omenut, e tu viodis tes musis di chei che tu cognossis la tô vite e la tô muart».

Mi ven iniment ancje la vòs di pre' Pieri, un pôc grôcje:

- Ma in te citât chei altris a' son simpri forescj e tú no tu puedis di sigûr no tirâ-sú une biele bale, parceche se no ti sgnàchin in preson cence tancj compliments. E pò, no pénsistu che vivi in tun puest dulà che si à di stâ di bessôi al sedi un malvivi? -

Chestis peraulis mi àn travanât par ungrun di timp, mi fasèvin vignî i rimuars. 'Sef mi veve vosât daûr:

- Se tu partissis, par mé tu sês tanche muart! -

Piardût daûr de ativitât dal bastiment, par une dade 'o soi rivât a no filâj parsore. Si stave distirâts là ch' al capitave, qualchidun al stave ancje impîs, pojât te murae magari. Di mangjâ, nus dàvin un sbrudiot di rîs, uardi e fasûi. I marinârs a' jèrin in dodis o tredis: int ruspiôse che qualchidun al veve clamât turcs. Si sintive saldo, framieç dal odôr di salmastri, un tuf trement di sudôr e di cragne che ti cjoleve il flât. No podevi fâ di màncul di tornâ a impensâmi de partince a Gjenua: l' imbarcjadôr che si slontanave simpri di plúi e lis làgrimis paradis-indaûr a fuarce. Qualchidun altri al sangloçave ma jo 'o rivavi a condurâ. Par tignîmi-sú 'o tratavi di fâmi vignî tal cjâf lis musis de mê int, ma nancje dal colôr dai vôi di mê mari 'o rivavi a visâmi, e il marum al tornave a cjapâmi. Dome lis peraulis di gno pari mi dàvin confuart: «Puàrtiti ben, tú tu puedis rivâ».

'O cjalavi il mâr, di là de murae. Ondis altis tanche cjasis des voltis a' colàvin par dentri e 'o restavi bagnât. 'E jere ancje la cagnate di parâ-víe: jo 'o stavi par gno cont, di tabajâ cun chei altris no vevi nissune voe; no vares vût nuje ce contâ fûr che la mê vite: nol vâl frègul contâj la tô vite a di un forest.

'O jèrin squasi rivâts a miege poçate quanch' 'e rive la borascjade: nûi neris di ogni bande, vongolonis spropositadis ch' al pareve ch' a' olèssin gloti la nâf. 'O sin scjampâts ducj sot cuviarte. Tu sintivis la nâf a impupâ-si e rulâ tanche in tun bal di spirtâts. A ogni scjasson ciuladis di pôre, vôi fûr dal cjâf, mans jevadis adalt o strentis une cu l' altre come par preâ. Cjants di ogni sorte, sberlis dai marinârs, tons di fûr che ti sturnívin lis orelis.

Jo 'o restavi ingrampât al gno puest procurant di no piardi la prese e 'o viodevi int a colâ-jú e rondolâ par tiare. Qualchidun si rimpinave intor di chei altris e ju tirave-jú cun sé e la confusion 'e cresceve. 'O cjalavi ator cúi vôi sledrosâts, spietant la fin di chê balfuerie, e mi tornàvin inliment lis peraulis dai miei amîs che mi brusàvin tanche un rimuars:

- No pénsistu al viaç? Di sigûr ti rivaran borascjis, no tu viodarâs tiare par dîs e dîs. Mâr e dome mâr. -

E la vôs di 'Sef:

- E in citât no tu podarâs vê amîs e nancje fêminis, pareceche culavîe o che ti sfrútin pai tiei bêçs o che nancje no ti calcòlin. -

Il burlaç si veve bonât. Mi visi ancjemò la rispueste che ur ài dât e che mi é tornade-sú ancje in chel moment:

- No jé cemût ch' 'o disês vualtris: jo 'o ài voe di móvimi, di cirî altris stradis, di riscjâ. Se 'o ves di vivi achí 'o viodares simpri lis stessis musis. Jo no soi come 'Sef, no soi usât a lâ-ator pai cjamps o pai boscs quanche mi poche. Bevi il stes vin tes stessis ostarîis ae lungje al po stufâ. -

E 'o batevi, tratant di sclarî il gno convinciment:

- I bars de citât no son pròpit tant mâl cemût ch' 'o crodês vualtris. A' puèdin diventâ puescj dulà che si cjate amîs e che si po ben bevi cun lôr un bon taj o une bire. Restant achí, framieç di chestis monts, si riscje di viodi chel mûr ch' al é simpri chel; e in rivuart a bevi il stes vin tes stessis ostarîis, lu faseve ancje Meni Cjoc, ch' al jere simpri invelegnât cun ducj e ti cjalave come se tu j vessis fat cúi sa ce tuart. Al é muart brusât tal so casot. J sarà colât par tiare il lampion impiât, salacor; nissun no lu à mai savût. Masse tart si vin inacuarts di ce ch' al jere sucedût. No, no ài voe di lâ a finîle come lúi! -

Alore pre' Pieri di rivoc:

- Mi visi ancje masse ben di Meni. Ma il fat al é che no tu uelis lâ a finîle nancje come nô. Tú tu disis che si sin rassegnâts al nestri distin, e ce mai ti spietàvistu, mo? Nô no vin studiât come té. 'O sin vignûts-sú cul fâ formadi, tirant-sú bestiis e bevint vin o aghe, 'o vin viodût nome chescj lûcs ca. No vin nissune voe di lâ a cirî rognis di altris bandis. Ce pratíndistu di noaltris? Ustu la modernitât? Ustu gambiâ dut? Cheste 'e jé la nestre maniere di vivi e par nô 'e jé fin vonde. Se tu âs voe di gambiâti té, fàsilu! Gambiâ al dûl simpri. No tu puedis pensâ che la int 'e aceti bielauâl di viodi a gambiâ dut cence ch' 'e sinti almàncul un frègul di rabie. -

Ma 'o jeri jo ch' 'o sintivi stice cuintri di lôr. No rivavi a capî e no acetavi chel mût di vivi, e alore no podevi fâ di màncul di vê voe di scjampâ-vîe.

Cjalant il mâr aromài cujetât, mi tornà tal cjâf la muse stranide di Ane, la mari di 'Sef, pròpit ta chê gnot. 'E veve tucât tal porton di cjase mê. Mê mari mi clamà: l' ande de sô vôs mi dè presse.

'O soi lâ-t-jú pes scjalis frêt tanche un toc di glace, no savares il parcè di chê sensassion. Ane mi à domandât dome:

- Astu viodût 'Sef? -

No rivavi-adore di disniçâ peraule. E jê:

- 'O sai ben ch' al sares normâl. Al podares jessi tal bosc come simpri, ma mi sint come se... -

Une femenute strissinide e blancje prin da l' ore, cu la muse cruciade e i vôi infondâts tes voglariis.

Intant al jere rivât paron Toni, al veve clamât ducj in place e al veve mandât a sunâ lis cjampanis. Pre' Pieri al semeave une fantàsime. Ducj a' vèvin une fógule in man e l' àjar al jere ros di fûc. 'O vin scomençât, a cjaps, a cirî pe montagne, adalt e abas, tal bosc. Si veve mot dut il paîs. Jo 'o vevi puartât il gno grop su pal Pic Fuart: 'o savevi che, ogni un tant, al leve a taponâ-si là sú. Ma di lúi nancje l' olme. 'O jèrin-daûr a tornâ-jú pal troi ch' al va dilunc dal ríul, quanch' 'o vin sintût a sberlâ:

- Achí, achí! -

Al jere ancjemò vîf, nus cjalave plen di pôre. 'O olevi tignîlu-sú:

- Cujet, 'Sef, cujet. Tu viodarâs che tal ospedâl a' rivaran a comedâti. -

Al veve un fil di salive di une bande de bocje e si sfadiave par rivâ a fevelâ. Mi à fat mot di sbassâmi e mi à cibiscjât:

- Saràjal brut? -

'O sintivi dentrivîe come un scat di riviel: nol podeve jessi, pròpit a 'Sef, no a lúi, no al gno amí di simpri:

- No, 'Sef, no - j ài rispuindût. - Nol é ancjemò no rivât il to moment, cujètitì. -

Daûr di mé pre' Pieri al stave impîs tal prin lusôr da l' albe: la muse blancje e il voli piardût cûi sa dulà. Nol rivave a decidi-si, fòrsit, se dâj il vueli sant o no. Che 'Sef Mat al podes murî a nancje vincj agn nissun nol podeve cródilu, e jo màncul di chei altris.

Tal ospedâl, daspò di vê-si confessât e comunicât, pròpit pre' Pieri j à dât il vueli sant. Al jere un frut babio, masse babio par murî.

Ve' mo, Juan, un altri mutîf che mi à sburtât a partî. Quanche tu varâs capît, come ch' 'o speri, scrívimi, s' 'o sarai ancjemò vîf, cussí 'o podarai savê s' 'o soi rivât-adore di dâti chê fuarce che gno pari mi à dât a mí.

¡Hasta pronto!

To pari

* * *

Planats, ai 25 Luj 1983

Pai,

ti confessi ch' 'o vevi dute l'intension di scríviti te mê marilenghe, il spagnûl, ma daspò di chescj doi dîs di vísitis al paîs, mi soi rissolvût a fâlu te "nestre" lenghe.

Il fat al é che mi vignive un grant marum a cjalâ il to paîs, a viodi cjasis vueidis, fogolârs distudâts, stradis in bandon. Mi strengeve il cûr e tal cjâf mi corèvin peraulis vueidis ch' a' dâvin forme a pinsîrs dissavîts. 'O savevi ben che di chest paîs 'o vevi di fevelâ in te lètare, ma 'o savevi ancje che, par podê fâlu, 'o vevi di lassâmi daûr de schene cheste torture e tignîle tanche un ricuart, slontanâle tal timp e tal spassi par podê fevelâ di lúí. In chel moment al jere masse difícil meti-adun cheste Realtât cu la mê Realtât di ogni dí, lí cun vualtris, a Baires. Là simpri framieç de int

e dal menaç e achí, tal “to” païs, nome un murmúi che ti met-intor un lancûr teríbil: il murmúi dal àjar.

Ma viodin ce che tu olevis savê. Lant daûr de tôs indicassions ’o ài cjatât la cjase dai vons. Nol é stât difícil. Savèvistu che tal to païs nol é restât plú nissun?

Sí, chê grande cjase ’e jé ancjemò sù, no sta’ a bassilâ. ’E jé grande come ch’ a’ son achí lis cjasis dai contadins. Il mûr par di fûr al à la stabilidure ch’ ’e cole-jú a tocs e lu cuviarç la èlare. Calcolant il timp ch’ al é passât, si po dî che no jé nancje tant malsestade. La puarte di jentrade ’e à i càncars inrusinîts ma ancjemò vonde salts, impen i balcon a’ son ducj carulâts.

’E jé pròpit come che tu le vevis descrite tú, cul grant curtîl dulà che tu zujavis di platâ-si cun to fradi e lis tôs sûrs. La int dai païs dongje si vise ben de tô famee e di chê di ’Sef. Justeben, ’o ài cjatât doi fradis di lúi, i plú zòvins, ti màndin a saludâ; chei altris no ài podût viódiju parcech’ a’ son a stâ in tun altri païs e a’ van a vøre ancjemò plú lontan. La int di chí ’e jé lade a stâ te vile disot. Stant a chei ch’ ’o ài podût fevelâ, tú tu saressis stât un omp bielauâl diferent di chel ch’ ’o cognos jo.

Ma tornin ae cjase: viodinle par di fûr, tal comples, ’e dà l’impression di une cjase che, s’ ’e fos comedade, ’e podares jessi ancjemò abitâbil. ’O jeri une vøre curiôs e ’o soi jentrât par viodi se la tô descriission ’e jere juste. Sí, la cuisine ’e jé pròpit cemût che tu mi âs dit: la grande taule di rôl tal mieç, la panarie cuintri il mûr, la sente dongje dal fogolâr (il to puest plú preferît par stâ in pâs), ma dut in bandon: il fogolâr distudât, i fiârs picjâts tune cjivile rúsine: ogjets ch’ a’ partégnin a un passât, il to, ch’ al restarà lí cun lôr e che nissun varà voe di contâ. Alc bandonât par simpri.

Ca e là cinise viere di agn e pòlvar, tant polvar; pòlvar súi mûrs e su la mobilie, pòlvar su la puarte di jentrade, pòlvar su la taule e su la panarie. Su la vitrine ancje fotografíis diventadis zalis e restadis lí cú sa cemût, ma inmò in bon stât. Une mi à dât tal voli: ’o jeris ducj vualtris, ancjemò fruts, cú vons, metûts in ríe tanche soldâts. Jóisus, ce che ti semeavi jo a di chê etât! Ti semearajo ancjemò

quanch' 'o sarai diventât vieli come che tu sês tú uê? Cúi sa mai. Fasinmi a mé stes cheste domande mi soi sintût ancjemò plúi jú di suste, parcech' 'o ualmavi in té l' avignî ch' 'o viodevi come gno. Mi pareve tanche un mudâ di sogjets, dulà che jo 'o jeri il pari e tú il fi, cundiplúi che mi pareve di semeâ ancje a paron Toni, che te fotografíe al veve ce plúi ce màncul l' etât ch' 'o ài jo cumò. Mi soi dit che cavilâ ta cheste maniere al jere di stúpits.

'O soi lâf-fûr, e daspò de cjase dai vons no ài vût voe di viodi plúi nuje: ancje chês altris a' jerin bandonadis e a lît a lît di sdrumâ-si-jú.

Tu disis di vê scugnût lâ-víe dal paîs parceche lí tu ti sês simpri sintût a scjafojâ e che tu vevis cirût àjar gnûf. Ma cussí tu mi âs butât-intor i tiei ricuarts, tu mi âs indelirât saldo fin di frut, e 'o crodarài ben che no vevi voe di imparâ la lenghe ch' 'e faseve part dal tô passât!

Cu lis tôs storiis tu âs fracât-jú in mé il claut dal "to" ricuart, e al é stât par chel che jo 'o ài sintût la bisugne di vignî ca: par capî il to mont, chest mont aromài finît, un mont che fintrimài cumò 'o vevi refudât.

'E jere ungrun di buere, pai, tal to paîs vueit. Dut adimplen - t' al ài za dit - mi faseve vignî-sú une smare tremende. Mi soi inviât bande de glesie, di rive-sú par chê stradele di clas che tu mi âs nomenât cetantis voltis: 'e jé cuviarte di jarbe e lis spaltadis di piere che le flancònin squasi no si viódin plúi. 'O ài sfladassât, sastu: colpe dai spagnolets, ch' a' son simpri masse; tant ch' 'o jeri sun chê di tornâ-indaûr, ma daspò di un' altre polse, 'o ài decidût ch' 'o vevi di rivâ fintrimài parsore, sul splaç là che si poe la glesie.

L' orlòi dal tor al leve ancjemò. A' jèrin lis sîs daspò di misdí, intor di mé odôr di jarbe bagnade e di abandon. Lis bugadis di àjar a' fasèvin slusignâ lis fueis dai pôi e a' pleàvin i cipres dulintor de glesie. Dôs montiselis in bande e altris dôs in face, come uardiis: glesiis companis di chê dulà ch' 'o jeri jo, metudis lí a clucî i lôr paîs. Tal cidin la lôr inabilitât mi impressionave: a' spicàvin

blancjis parsore de fumadice grise di soressere. Mi semeàvin, pai, dai soldâts pronts ai òrdins: quâi ch' a' fòssin chei òrdins, lôr a' tasèvin e a' spietàvin. 'O sintivi dentrivie come une sensassion di spiete. Il paîs plúî alt de val - tu mi disevis -, cussí alt che tu âs l' impression di jessi di bessôl dal dut e che ti fâs bramâ ch' al rivi qualchidun, ch' al sucedi alc.

Altris paîs di là de flumere: piçadis di cjasis grimpadis te jarbe o, ancje, distiradis denant di grops di arbui.

Subit disot, pai, il to (il nestri?) paîs mi mostrave i cuviarts des cjasis un daprûf di chel altri che ti dàvin l' impression di tignî-si-sú parie. Pròpit in chel moment 'o ài pensât al parcè ch' 'o jeri lí: cjatâ i tiei ricuarts. Ma no esistèvin ricuarts, pai, parceche nol esisteve un avignî.

E tú tu disis di capî noaltris, mé e la mame? Ma jo no rivi pròpit a capîti té. Il bon al é ch' 'o soi vignût achí juste par tratâ di capîti. 'O ài sintût dolôr, marum, sens di vueit. 'O vevi voe di scjampâ, di tornâ cjase. Ma 'o soi restât.

Une part di té 'e jé bielzà muarte, i tiei ricuarts, lis cjasis, la int dal paîs dulà che tu âs vivût. Ca nol é plúî nissun. Tú, pròpit tú che no tu ti sês mai fat scrúpul di capî ce ch' a' podèvin jessi i nestris umôrs, lis nestris emossions. Par dut il timp che tu âs vivût in Argentine no tu âs fat altri che lavorâ cirint di sfadiâ màncul che tu podevis. Tu ti sês metût bielauâl in code daûr dai "tiei" gjenerâi e no tu ti sês mai domandât cemût mai che tante di chê int 'e scomparive dibot, di une dí a di chê altre.

Di nô, di mé e de mame, ce sastu? Prove mo a contâ lis voltis che tu sês restât a cjase cun nô. No sta' a contâ, al é dibant, dutis lis voltis che tu âs invidât qualchidun no tu jeris a cjase, no tu jeris cun nô. Tu âs dôs mans ma ti baste une. Tú tu sês l' omp dûr, chel che si é fat di bessôl. Tu disis di jessi il plúî fuart di ducj e tu pratindis ch' a' sédin chei altris, chei che tú tu âs trascurât par une vite, a dîti une veretât che tu cognossis benzà. Tu âs simpri vût la pratese di jessi il Paron, e alore parcè no fâsistu tú il prin pas? O ben sestu come paron Toni, chel ch' al stave tacât al so toc di tiare

par podê sorevivi? Tu sês pròpit come lúi, se no piês. Tú tu restis fer, no tu fevelis, come par sconzûr. Ce dal diaul ustu che ti disédin: «Sta' cujet, ca di un moment tu mueris»? Vîno di rivâ a chest? Tu oressis ch' 'o compartíssin il to patiment. Tú, pròpit tú che no tu âs mai spartît nuje cun nissun, e màncul che màncul cun nô. Tú, che cun mé tu âs dividût dome i tiei ricuarts e che dai miei problems tu âs dome ridût parceche tu ju tignivis tanche robe di fruts. Cumò tu domandis la comprehension par un alc, il to jessi scjampât, come che si ves di perdonâti. Nol é di chest che tu âs di domandâ perdon.

Su di un fat tu âs reson: no ài olût fastiliâ la mame fevelanti di chestis robis. No podevi fevelâti di chest altri scjampâ, il scjampâ di nô. Tu âs reson ancje quanche tu disis di pressintî il gno dispresi par té: al é un sintiment ch' 'o ài e no pues dineâlu.

Daspò di ce ch' 'o ài let, 'o resti convinçût che chel ch' al riscjave di plúi al jere paron Toni che, tra l' altri, al capive ch' a' jèrin riscjs inevitabii. Tú no tu j crodevis e lúi al é lâ-tenant di bessôl. Barbe Jâcun al jere il sôl ch' al podeve judâlu, ma nol à vût il timp. Tú, al incontrari, no tu âs vût il cûr di tornâ nancje daspò che il perícûl de uere al jere passât: no tu varessis vût il cûr di rompi cu lis tradissions, e chest tu varessis podût e scugnût fâ se tu fossis tornât. Chê cjase, metude a gnûf, 'e podeve diventâ une pension pai turiscj, se pròpit no tu vevis voe di fâ il contadin.

Paron Toni, ch' al jere fi dal so timp, al mostrave plúi vòli di té e, metint i bêçs in machinaris, al mostrave di jessi plúi moderni, al saveve stâ al pas cúi timps. Tú tu âs refudât e dismenteât l' ereditât nome par supiarbie.

'O pues imaginâ che tu tremis di fote: se jo e té si metèssin a fevelâ di chest argument no tu fasaressis che cirî di siarâmi la bocje vosant. Tu lu fasis simpri e tu lu âs simpri fat.

No tu acetis di vê tuart. Ma il to tuart plúi grant al é chel di no olê capî che dentri di chei altris a' vívin emossions, sperancis. E tú di chest tu âs pôre.

Agne Maríe 'e jé vignude a cirîmi. 'E jé une vielute dolce cun tun caràtar cujet. 'E dîs di vèti scrit no sa nancje jê tropis lètari: nissune rispueste. Se un forest al podes lei ce che tu mi âs scrît, mi cjapares par un bausâr. Magaricussinò jo no soi bausâr. Jê si vise di té come di un fantat fuart e di pet. No vevi voe di fâj piardi dutis lis inlusions e no ài dit nuje. Agne Maríe, in dut câs, 'e jé stade l'últime a lassâ il paîs. Finide la uere, 'e à lavorât in pueste chi dongje. Cumò 'e sta in tun apartament e 'e à ungrun di amîs. 'E dîs di jessi pacjífiche, ma 'e vares voe di vignî a cjatâti almàncul une volte: 'e à continuât a domandâmi se il viaç al é lunc.

Mi à dât gnovis di agne Taresine. Al parares ch' 'e sedi diventade tant merecane di vê squasi dismenteât la sô lenghe. No ti à mai perdonât il fat di no jessi stât al funerâl di paron Toni.

Mi à telefonât agne Lussie. Si é maridade cul so partigjan, a' son a stâ in citât e a' àn trê fîs. A' végnin dispes di chestis bandis. Jê, al contrari di agne Maríe, no à nissune voe di vióditì. Un altri ritrat di té: un braurôs e un egoist. 'E dîs che se tu fossis restât tu saressis stât de bande dai fassiscj. A cjalâ lis amicissis di cumò, no si po che jessi in cunvigne cun jê. Tu 'nd' âs di malefatis di fâti perdonâ...

Par un esempi, chel to stâ simpri cúì tiei paesans, fevelant simpri e dome la vuestre lenghe, chê lenghe che tu vevis intension di imponi ancje a mí.

No tu âs podût fâ di màncul di mandâmi in tune scuele là che si fevele par spagnûl, ma no tu rivavis a acetâ il fat che jo 'o ves miôr compagnâmi cun chei de mê scuele che no cúì fîs dai tiei amîs. Jo 'o soi nassût e 'o ài vivût in Argjentine e mi sint argjentin. No ài voe di fâ come té, che tu diventis argjentin dome quanche ti còmude, cúì potents, e tu tornis a jessi furlan rabiôs apene che tu puedis. Tú tu ti siaris tal to isolament e tu cjacaris nome dal to passât, dal paîs, come che no tu vessis altri argoment di discuti. Tu gjoldis la tô diviarsetât e tu t' in' fasis une bandere o il púlpit di dulà fâ colâ-jú lis tôs prèdicjìs sore servidôrs e amîs indians, e tu ti dismenteis che tu âs fat la tô furtune su la lôr tiare.

'O pues confessâti, pai, che chest viaç mi à judât a capî che no pues dineâ il to passât, un passât ch' al é ancje il gno, come la lenghe che cun agne Lussie e chei altris mi é vignude cussí auâl in bocje. Par mé no sarà mai un pùlpit di dulà fâ colâ peraulis, ma mi coventarà par visâmi ch' 'o soi tal presint e che il gno jessi furlan mi permetarà di fevelâ cun talians, francês, spagnûi e... furlans come personis... personis che no àn un cartel ma ch' a' son... justeben, personis. Pròpit parvîe dal gno sanc miscliçât di furlan 'o podarài quartâmi in cheste maniere.

Te lètare tu semeis un omp cujet e plen di sintiment. Mi pâr che malatîe e pôre de muart ti védin stracât.

Ce strani: agne Lussie e agne Taresine no si vîsin di paron Toni ch' al ven a saludâti te stassion; no saràjal mai che tu vevis voe di fâmi crodi la flabe dal púar migrant ch' al scugnive lâ-vîe? E 'Sef Mat? I siei fradis mi còntin che tu j fasevis scherçs migo di nuje a chel biât frut. Lúì al jere il credinçon ch' al colave simpri e tú chel ch' al rideve di lúì.

Il paîs che tú tu mi contavis al parten ae tô fantasîe, al é come se tu vessis olût comprâmi cúì umôrs: tú tu âs piturât un quadrut che jo no picjares su pal mûr de últime locandute spiardute tal bosc.

No tu âs nancje il svant di une sielte, mi pâr che tu ti vergognis di vêle fate. No tu âs vût cûr di gambiâ, di gambiâti. Tu sês argjentin dome par di fûr. Tu âs copât dentri di té il paîs de tô infansie par podê fâ il uàrfìn, par domandâ la pietât e jessi un màrtir. Tú e chei come té a' àn lassât chest desert di ricuarts, ricuarts che no esístin plúì, che no son mai esistûts. Graciant Idíu, almàncul chest nus é stât sparagnât: no varin bisugne di butâ-jú imàgjinis di díus che no son, che lis vuestris contis a' vèvin fat nassi tal nestri cjâf di fruts, che lis vèvin cjapadis par veretâts. Mufe e àjar malsan ch' al va-fûr pal balcon spalancât de veretât.

Tal moment di siarâ mi rint cont di jessi ancje jo un spaurôs: ti dîs chestis robis in cheste lètare che, fòrsit, no tu varâs nancje il timp di lei. Il fat al é che 'o vevi bisugne di sfogâ il dolôr pe muart di un ricuart, il to, che nol veve nuje ce viodi cu la realtât. E pò, pai,

chescj paîs, ch' a' son muarts e vueits, ju ài viodûts jo e no tú. Lôr
a' jèrin lí, ancje masse reâi.

¡Hasta siempre!

To fi Juan

Enrico Martina al é nassût a Codroip (UD) tal 1951. Si à indotorât in lenghis e leteraduris forestis te Universitât di Udin, cuntune tesi su la poesie di Antonio Machado. Competent di spagnûl e di francês, al insegne cheste ultime lenghe tes scuelis mezanis e superiôrs. Tal an 1992 une sô opare narrative a à vude une segnalatsion pal Premi “La Torate” a Cussignà. Al sta di cjase a Codroip.